

Нина Аксић

Етнографски институт САНУ, Београд

nina.aksic@ei.sanu.ac.rs

Прослава исламских празника у верској пракси Бошњака у Новом Пазару – етно-антрополошки контекст*

У раду ће бити представљено прослављање верских празника код Бошњака с територије Новог Пазара, уз давање увида у њихов садржај, првенствено у периоду социјализма, па све до данашњих дана. Истраживања начина прослављања верских празника у новопазарском крају заснована су на исказима саговорника родом с овога терена, потом на архивској грађи и на литератури која се бави овом тематиком. Циљ рада је да се представи трансформација прослављања верских празника код Бошњака у области Новог Пазара, сагледана у контексту разумевања друштвено-политичких промена, као и да се анализирају промене у начину њиховог прослављања током протеклих деценија.

Кључне речи: верски празници, друштвено-политички контекст, ислам, Бошњаци, Нови Пазар

Celebration of Islamic Holidays in the Religious Practice of Bosniaks in Novi Pazar – Ethno-anthropological Context

The paper presents the celebration of religious holidays in the Bosniak community on the territory of Novi Pazar, by giving an insight into their meanings, as well as by giving a brief presentation of the celebrations primarily from the period of socialism, up to the present days. Research on the celebrations of religious holidays in the region of Novi Pazar is based on utterances of interlocutors from this area, then on archival material and literature dealing with this subject. The aim of this paper is to present the genesis of religious holidays in the Bosniak community in Novi Pazar, viewed in the context of understanding the relationship between secular laws and religious issues, and to analyze changes in the ways they are celebrated over the past decades.

Key words: religious holidays, socio-political context, Islam, Bosniaks, Novi Pazar

* Овај текст је резултат рада у оквиру Етнографског института САНУ, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Уводне напомене

Нови Пазар представља занимљив терен посматрано како културолошки, тако и историјски, археолошки, језички. „Нови Пазар и његово становништво требало би да пре свега представљају изазов етнолозима и антрополозима, који су се, очигледно, овим тереном најмање бавили у односу на истраживаче из других научних области (историчари, археолози, историчари уметности, политиколози, филолози и др.)“ (Aksić 2017, 231–232).¹ Будући да целовитих ни прегледних студија на тему прослављања верских празника на датом терену нема, одлучили смо да своја истраживања проширимо и као њихов резултат овде сведено представимо садржај и начин прослављања најзначајнијих верских празника код новопазарских Бошњака² – Рамазански бајрам с рамазанским постом који му претходи, Курбан-бајрам, Мевлудске свечаности и др. – сагледаних у контексту опште друштвено-политичке слике у Србији током протеклих седам и по деценија, у периоду који се протеже од првих послератних година, па све до данас. Примарни циљ рада јесте да се укаже на трансформације у начину њиховог обележавања, које су управо и бивале условљене друштвено-политичким дешавањима.

Подаци за овај рад сакупљени су током теренског истраживања које је подразумевало примену анкете и слободни разговор са саговорницима, углавном са Новопазарцима старије, средње и млађе узрасне доби који су рођени и који живе у овом граду.³ Теренско истраживање обављено је у другој половини 2019. и почетком 2020. године, али се до бројних сазнања везаних за ову тему дошло и током година истраживања аутора текста на овом терену (од 2013. године). Мали број наших саговорника рођен је на селу, али је већи део свог живота провео у граду, па смо тако успели добити и понеки податак од значаја за будућа поређења празновања у градској и сеоској средини. Од десет саговорника, њих девет биле су жене и само један мушкарац. Дакле, прослављања верских празника Бошњака у Новом Пазару представимо пре свега на основу сопствених теренских података,⁴ на основу архивских извора и литературе аутора са истраживаног подручја. Као илустративни материјал за анализу издвојени су сегменти из транскрипата и анкета који су најсадржајнији у погледу података неопходних за анализу у овом раду. Циљ је да укажемо на значај верске праксе за заједницу и начине њеног практиковања код Бошњака на новопазарској територији.

¹ У цитирном раду наведени су аутори који су се бавили новопазарским крајем из угла различитих научних дисциплина (в. нпр. Gavrilović 2013).

² Термин *Бошњак* биће коришћен у овом раду када се говори о муслиманском становништву с територије Новог Пазара и околине као уставно признат назив ове националне групације.

³ Велику захвалност на свесредној помоћи због датих нам информација од значаја за тему и техничке помоћи у раду на терену дугујемо саговорницима из Новог Пазара.

⁴ У раду ће делови транскрипата бити представљени издвојено и уз посебну назнаку да је у питању цитат саговорника – (C).

У раду ће бити речи о прослави верских празника у приватној пракси и у приватним просторима Бошњака. Трансформација празника биће праћена сагледавањем обредне праксе и њеног премештања из оквира приватног у јавни простор, при чему ће се указати на формирања нових, јавних и/или колективних начина прослављања у протекле две деценије.

Општи осврт на културни и верски идентитет у доба социјализма

Досадашња лична теренска и архивска истраживања су показала да се културни идентитет у доба социјализма, како на државном тако и на локалном нивоу, стварао на потискивању наслеђене традиције и обликовању сасвим новог културног идентитета – социјалистичког. Верска пракса становника Новог Пазара била је у периоду после Другог светског рата делом потиснута и санкционисана на различите начине.⁵ Елементи традиционалне културе (оне која је „живела“ до Другог светског рата), као што су нпр. одевање, игра, музика и друго, били су сачувани, али притом истргнути из контекста живота, друштвене и културне праксе становништва, те уклопљени у нови културни образац, онај који их је подразумевао претежно као сегменте аматерске културне делатности (секције КУД-ова). Дакле, у питању су били процеси фолклоризовања традицијске културе у социјализму, тј. начини на које је држава практично креирала „прихватљиву форму“ традицијске културе.⁶

Поред празника који су се, до половине XX века, углавном прослављали на селу, у другој половини XX века установљени су нови – државни празници, који су представљали значајан део друштвеног живота. „За разлику од пређашње, новоуспостављена култура била је ‘очишћена’, како се мислило, од магијских и религијских елемената“ (Ivanović-Barišić 2008, 262–263). Дакле, место традиционалних, народних и верских празника постепено заузимају социјалистички празници, који не потискују у потпуности традиционалне, али их засењују, пре свега својом масовношћу и начинима празновања (реч је о празновању у јавним просторима – манифестацијама).⁷ Дакле, процеси секуларизације у социјализму били су присутни и у области прослављања верских празника.

Важно је имати на уму да се Уставима из 1946, 1963. и 1974. године дозвољавало верско празновање свих празника у приватној сфери, али је, ипак, „потајном“ цензуром и оно било „регулисано“ у складу с државном социјалистичком идеологијом. Питања која се тичу вере у Уству из 1963. и

⁵ Више о овоме видети у: Radić 2002a.

⁶ „Фолклороманија“ – треба разликовати фолклор као врсту народне уметности и фолклор као израз који се употребљава за све оно што представља примену те уметности, односно њено коришћење за сцену у културно-уметничкој активности“ (AJ, 318, 196, 279, 1953–1967).

⁷ О томе да јавно честитање верских празника, чак и пред распад социјалистичке Југославије, није било пожељно видети више у: Rihtman-Augustin 1990b.

1974. године једнако су третирана, док је разлика у односу на Устав из 1946. године у избацивању реченице у којој стоји да су верске школе за свештенике под надзором државе, иако су слободне.⁸ Дакле, делимична либерализација од стране државе приметна је у Уставу 1963. године. Крајем четрдесетих година XX века био је све оштрији приступ власти у односу на прослављање и помињање верских празника у јавности.⁹ Тако су педесетих и шездесетих година XX века у неким местима забрањиване литије, хапшени су свештеници, па је чак забрањивано и „одржавање седница црквених одбора“ (Radić 2002a, 230), а највећу улогу у забрани јавног прослављања имале су локалне власти.¹⁰ Да су локалне власти имале велику моћ и утицај на верске заједнице на локалу сведочи и чињеница да је у Новом Пазару, педесетих година, било осуђено десет младића на казну затвора због афере „Млади муслиман“.¹¹ У Републици Србији донесен је и Закон о забрани ношења зара и фереце 1951. године.¹² Тако у свест људи полако улази уверење да су елементи традиције нешто заостало из прошлих времена и тиме превазиђено, с чиме онда иде и верска традиција, па је стога потребно реформисати „народну културу“.¹³ Дакле, процес који је везан за уклањање верских традиција – декристијанизација и деисламизација, што се општије назива процесом секуларизације, био је део ширег процеса потирања и трансформације различитих традиција које вуку корене из претходног друштвено-политичког уређења државе,¹⁴ што је тема за неко од будућих истраживања.

О претходно поменутој „индиректној“ забрани практиковања вере сведочи, између осталог, пример рушења минарета Коло цамије у Новом Пазару 1959. године, учињеног под урбанистичким изговором.¹⁵ Цамија Коло срушена је још 1944. године у савезничком бомбардовању Новог Пазара. Сходно владајућој идеологији, природно је уследило питање грађана да ли се радило о урбанистичком проблему / решењу или атеизационој културној политици у оквиру које се вршило и – како сматра Ферид Мухић – „уклањање феудалних симбола османлијског културног наслеђа“ (Muhić 2010, 8). Ово није једини пример рушења верских објеката или њихових делова на територији Санцака,¹⁶ већ се истиче:

⁸ Више о званичном третирању вере и верских заједница видети у: Устав из 1946. године, Устав из 1963. године и Устав из 1974. године.

⁹ Више о овоме видети у: Radić 2002a.

¹⁰ Више о овоме видети у: Radić 2002b.

¹¹ Више о овоме видети у: Radić 2002b.

¹² Више о овоме видети у: Đurović 2015. и Radić 2002a.

¹³ Више о овоме видети у: Rihtman-Auguštin 1990b.

¹⁴ Више о овоме видети у: Rihtman-Auguštin 1990b.

¹⁵ Ова констатација проистиче из полемике о рушењу минарета цамије Коло о чему се може више видети у: Muhić 2010.

¹⁶ У раду ће географска одредница Санцак бити употребљавана за представљање области Новог Пазара и околине, пре свега због тога што је користе наши саговорници с терена, а и

„(...) у периоду послје II свјетског рата у више градова на подручју Санцака порушено је или покушано да се сруши више исламских богомоља (џамија, месцида (‘муслиманска богомоља’, Н. А.) и турбета (‘врста надгробног споменика са извесном културолошком вредношћу’, Н. А.), што се са аспекта чувања бошњачке културне баштине може сматрати најнегативнијим догађајима. Упркос свему урбана политика нове Југославије оставила је препознатљиве духовне оживке у сјећању савременика“ (Мућић 2010, 8).

Један од начина на који су Бошњаци штитили своју веру од потирања и младе нараштаје од утицаја комунистичке идеологије, а што је била пракса и пре Другог светског рата, јесте недавање деце у световне школе, па су муслиманска деца махом уписивана у мектебе (верске основне школе) и медресе (верске средње школе).¹⁷ Овоме је допринео и јак патријархални систем, у оквиру кога се сматрало да пре свега женска деца немају потребе за школовањем, већ су неопходнија у домаћинству.¹⁸ Можда се и из овог разлога јаче одржала свест о потреби и опстајању вере и током социјалистичког периода.

Општи осврт на верску праксу код Бошњака у Новом Пазару

На територији Новог Пазара муслиманско становништво чине Бошњаци, Горанци и Роми, с тим што су Бошњаци већинско становништво у читавом Новом Пазару (в. Đurić et al. 2014, 81, 198), па су стога нама најзначајнији за спровођење истраживања и анализу начина практиковања религијских пракси. Верски празници Бошњака, тј. њихови обичаји и веровања који се практикују током празновања, „базирају се на исламу као вјери и своје извориште налазе у Кур’ану, Суннету (раду, пракси, обичајима и понашању Посланика Мухаммеда а.с.), богатој хадиској традицији и учењима улеме“ (Džudžević 2012, 156). За верске обичаје Бошњака се може рећи да су најзначајнији обичаји „како у приватном животу, тако и у животу шире друштвене заједнице“ (Džudžević 2012, 156).

Можда би се могло рећи да је утицај културних особености из периода владавине Османског царства на Новопазарце муслиманске вероисповести најјачи био у верском смислу. Верски исламски обичаји на новопазарској територији „током времена су се развијали и дограђивали,

због тога што и сама географска одредница спада у елементе националног идентитета Бошњака у Србији.

¹⁷ Постоји документовано да је на територији Зетске бановине (којој је припадао и Нови Пазар) „од укупног становништва бановине старијег од 10 година било (...) писмено 51,2% мушке и 17,1% женске популације (34,0% у просеку)“ (Đimić 1997, 87). Школске 1935/36. године налазимо да је православних ученика било 67,41%, а муслиманских 22,49% (Đimić 1997).

¹⁸ О образовању муслиманки на новопазарској територији више видети у: Aksić 2019, 57–61.

задржавајући своја основна обиљежја све до данашњих дана“ (Džudžević 2012, 156). Један од најважних елемената верских обичаја Бошњака јесу друштвени обичаји који „прокламују правду, халал зараду, забрану харама и наношења штете другима, обавезу удјељивања садаке, добротинство (мерхамет), добросусједство, гостопримство, чување својих и поштовање туђих обичаја, културе и традиције и др.“ (Džudžević 2012, 157).¹⁹

Верске празнике Бошњака – Рамазански бајрам, Курбан-бајрам и рамазански пост, као и мевлудске свечаности – који су тема овога рада – свакако треба разликовати од „националних благодана“, који нису у фокусу садашњег истраживања и који су новијег датума, установљени „одлуком Бошњачког националног вијећа у Новом Пазару, од 11. маја 2004. године, и који се, од тада, обележавају сваке године. Ти празници су: Дан бошњачке националне заставе, Дан Санџака и Дан сјећања“ (Aksić 2016, 44). Овде скрећемо пажњу и на чињеницу да су Бошњаци, поготово они из сеоских средина који су у окружењу имали српске породице и углавном у периоду до деведесетих година, често прослављали и православне верске празнике (нпр. Ђурђевдан, Илиндан и др.), али само као неку врсту упражњавања одређених обредних радњи које би требало да допринесу бољитку породице, стоке и летине. Ови се обичаји свакако не убрајају у верске празнике, јер нису део Куранских закона (више: Selimović 2002; Hadžić 2015).

Прослава верских празника у периоду од 50-их до 80-их година XX века

Због помињаних разлика у култури почетком XX века, а након Другог светског рата због друштвено-политичких (не)прилика, Бошњаци су своју веру највише одржавали, прослављајући два велика исламска празника – Рамазански бајрам и Курбан-бајрам, поред Мевлуда, а такође и постећи рамазански пост.

Како би се могао сагледати развој прославе верских празника Бошњака данас у новопазарској области, морају се узети у обзир друштвене и културне околности, тј. општа културолошка слика која се везује, како за период пре, али и током социјализма. Наиме, низак праг образованости, па чак и писмености када је у питању пре свега матерњи језик,²⁰ а свакако и арапски, утицали су на потребу прилагођавања арапског писма језичком идиому Бошњака. Тако је настала *аребица*²¹ како би се омогућило лакше

¹⁹ Појашњење мање познатих термина: *садака* је милостиња, посебно добровољна; *халал зарада* је зарада на ваљан начин и на ваљаном месту, тј. *халал* представља све оно што вера дозвољава, док је *харам* супротно халалу – оно што вера забрањује.

²⁰ Више о овоме видети у: Dimić 1997.

²¹ Више о аребици и алхамијадно књижевности видети у: Bačićanin 2013; Huković 1986; Huković 1997.

учење куранског текста,²² затим писање уџбеника из веронауке, али и „учење“ књижевне форме зване Мевлуд.²³

Мевлудске свечаности

На простору Балкана, а пре свега на територији Санџака, учио се Мевлуд Сулејмана Челебија, на османском језику и језичком идиому Бошњака, а са тематиком везаном за рођење посланика Мухамеда. Међутим, како би се подигла свест о моралу у временима ратова и социјалне беде на овим просторима, домаћи аутори су текстове о рођењу и животу посланика проширивали у смислу одређених моралних порука које су у вези с куранским законима.²⁴ Дакле, тај посебан, образовни значај Мевлуда био је у томе што су

„(...) муслимани на овим просторима на оваквим и сличним свечаностима и црпили основна знања у вјери; јасна порука која би се слала учењем Мевлуда била је да је Аллах (Бог) један и да је створитељ свега, да постоје мелеки (...) и џини и шејтани (...) затим да постоји Џеннет и Џехеннем (рај и пакао) (...) Такођер, пуно тога из живота Мухаммедовог смо дознали управо путем самог Мевлуда“ (Ziljkić 2008a, 23).

Ови текстови читани су у различитим приликама, те су временом прерасли у обичајну праксу, тј. у неку врсту верско-народне праксе. Текстова са оваквом формом нема у исламским канонима, те се многи Бошњаци и, шире, муслимани на Балкану споре око упражњавања ове праксе.²⁵ Дакле, преплитање верске и народне праксе очитује се и у формирању нове врсте мевлуда који од књижевне форме постаје вид обичајне праксе, чему сведочи и следећи цитат:

„Иако се не налази међу шест темељних постулата исламског вјеровања, нити спада у пет задатих исламских дужности (шартове), постао је дио бошњачке духовне традиције више снагом народне праксе него императивом унутарњег вјерског потицаја“ (Ziljkić 2008b, 29–30).

И теренски подаци показују да је ова верска пракса често била спровођена, поготово у сеоским срединама, и да је радо прихватана. О томе сведочи и следећи исказ нашег саговорника:

²² „Треба напоменути да је аребица као писмо и схваћена од њених заговорника само као прелазни облик или боље рећи као мост на пријелазу са турског и арапског језика на народни језик“ (Нукović 1996, 248).

²³ Важно је истаћи да постоје три различита значења Мевлуда код Бошњака: 1. као спев, најчешће о рођењу и животу посланика Мухамеда; 2. као свечаност везана за обележавање рођендана посланика Мухамеда; 3. као свечаност поводом обележавања неког важног догађаја у животу муслимана (женидба, испраћај у војску, усељење и др.). Више о овоме видети у: Ziljkić 2008b.

²⁴ О Мевлуду као књижевној форми видети у: Šemsović 2019, 42–43.

²⁵ Више о Мевлуду као књижевној врсти, променама, изучавању и спровођењу у историји и пракси на територији Санџака видети у зборнику Ziljkić 2019.

„Раније су били организовани мевљуди и често би жене то организовале у својим кућама. На мевљудима су се учили одломци из Курана и дове, у којима се говорило о рођењу Посланика а. с. Већина жена је знала добро да изговара дове на арапском језику и познавала арапско писмо, али је учење на арапском предводила хоџиница.“ (С)

Дакле, примећујемо да је било и тзв. девојачких Мевлуда, тј. женских, који су се обично вршили унутар мектеба, а где су се окупљале жене и училе мевлудске текстове напамет и тако упознавале и арапско писмо, што је почетком XX века за њих била једина могућност да се описмене и уче о верској традицији, али и различитим моралним поукама. Хоџиница је била вероучитељица, али и учитељица која је пружала основе описмењавања. Овде би требало поменути и текстове илахија и касида (побожне песме),²⁶ које су на свечаностима Мевлуда такође често *училе* (певале) жене.

Важно је истаћи чињеницу да је феномен Мевлуда био једна од верских пракси која се примењивала и током периода социјализма, а која је одиграла „кључну улогу у очувању вјере и вјерског идентитета Бошњака“ (Salković 2017, 130). У овом периоду, мевлудске свечаности одвијале су се у оквирима приватне праксе.²⁷

Рамазански пост

Исламском празнику Рамазанском бајраму претходи рамазански пост, познат и као месец *раммазан*. Због тога што лунарни календар „’клизи’ према соларним датумима за око 10 или 11 дана на годишњем нивоу“ (Salković 2017, 133) рамазански пост почиње сваке године десет или једанаест (у преступној години) дана раније у односу на претходну годину. Током рамазана, у часовима од изласка до заласка сунца не сме се ни јести, ни пити, ни пушити, односно – треба се одрећи било каквог телесног уживања у знак потпуне оданости и покорности Алаху. У часовима када сунца нема дозвољено је јести, а ти тренуци називају се *ифтар* и *суфур*.²⁸ Важно је да се увек „прије поста занијети, довољан је и нијет срцем, али се може занијетити и ријечима: Ја одлучих да сутра у име Аллаха ц.ш, постим рамазански пост“.²⁹ Поста је дужан да се придржава свако, изузев болесника, путника, трудница и дојиља. Како се сматра, „Рамазан је мјесец ИБАДЕТА, ДОБРОЧИНСТВА И

²⁶ Више о илахијама у бошњачкој традицији видети у: Šemsović 2019, 12–13.

²⁷ У раду су наведена она сећања на одржавање мевлуда, до којих се дошло у истраживању на терену, а она су врло ограничена.

²⁸ Следећи описи термина *ифтар* и *суфур* преузети су и препричани из разговора са саговорницима. *Ифтар* је завршетак поста у току дана, тј. обредна вечера, али пошто се ради о верском обреду, онда се овај оброк не назива вечером већ ифтаром. *Суфур* је обредни доручак који се завршава у тачно прописано време, те се након тог obroка муслимани *занијете*, тј. одлуче да ће постити наредног дана.

²⁹ *Muslimanski bilten* 1 (1979).

ВЈЕРСКОГ ПРЕПОРОДА“,³⁰ за време кога се у џамијама учи и тумачи Куран, али и помаже сиромашнима и дружи се с рођацима, комшијама и пријатељима, што посебно истичу и саговорници са терена.

Рамазански бајрам

Празник Рамазански бајрам, или само Бајрам, наступа по завршетку поста рамазана „као весеље последије испуњених вјерских дужности“.³¹ Из поста рамазана произилази и веровање везано за први дан празника Бајрама. Наиме, „у исламској традицији се верује да се првог дана Бајрама спуштају Божански дарови као награда за све постаче, за све вернике који су рамазан провели у складу са прописима своје вјере“.³² С тим у вези је и обавезно даривање сиротиње током рамазанских и бајрамских празничних дана. Дељење милостиње, тј. *садаке* – новчаног прилога, представља куранску одредбу. Тако би требало да се та новчана милостиња, како каже један од наших саговорника: „(витар) уручи прије Бајрама, да би им се тако на вријеме омогућила набавка намирница за бајрамски ручак“ (С). У друштвене обичаје који се тичу Бошњака, а који су такође „дубоко укоријењени у основним исламским начелима“ (Džudžević 2012, 157), спада и обавеза удељивања *садаке* и добротинство (*мерхамет*).

Овај празник, према речима саговорника, представља највеселији празник за Бошњаке у новопазарском крају, те из тог разлога, чак и у периоду социјализма, налазимо да се у овој области, али и међу Бошњацима у иностранству прослављало тако што су се правила „најбоља јела, облачила најлепша одјећа“ и „гдје се за сво вријеме Бајрама посјеђују своји најдражи почев од родитеља, рођака, комшија, пријатеља и уопште све своје познанике“.³³ Бајрам отпочиње молитвом у џамији, тзв. бајрам-намазом који се обавља 45 минута након изласка сунца,³⁴ а затим се уз загрљаје, љубљење и праштање честита празник традиционалним поздравом „Бајрам Шериф мубарек олсун“ („Нека је племенити Бајрам благословљен“). Након завршене молитве и честитања следи *бајрамска софра*, те се тако свечано улази у слављеничку атмосферу. Ипак, није једино важно светковање, већ се тог првог дана Бајрама, како се сматра, ваља сетити и умрлих:

„Да би се направила једна животна равнотежа у овој нашој празничној атмосфери, један од обичаја муслимана наших крајева јесте да првог дана након обавеза које заврше у џамији, да обиђе

³⁰ *Muslimanski bilten* 1 (1979).

³¹ *Muslimanski bilten* 1 (1979).

³² Gostovanje reisa Srbije u emisiji *Jutro sa Jovanom i Srđanom*, <https://www.prva.rs/web-tv/emisija/jutro/83514/jutro-sa-jovanom-i-srdjanom-04062019/302607/4-deo>; приступљено 26. 11. 2020.

³³ *Muslimanski bilten* 1 (1979).

³⁴ Пре изласка сунца клања се сабах-намаз, а у паузи између сабах-намаза и бајрам-намаза држи се предавање и учење илахија и касида у џамији. Бајрам-намаз се клања за оба Бајрама, и то само првог дана ових празника, како сазнајемо од саговорника.

гробља својих умрлих. И управо сјећајући се својих умрлих, сјећајући се рамазана који је прошло, Бајрам отприлике буде једна слика нашег живота и о пролазности и о вјечности“.³⁵

Дакле, први дан је у свакоме смислу посвећен породици, те се читав дан проводи са члановима породице и припрема се породични ручак. Другог дана отпочињу и обиласци комшија, пријатеља, друштва. Вечерњи сати се махом користе за дружење с пријатељима. Важно је да су сви сати испуњени сусретима с различитим људима, јер се у исламској традицији сматра да човек не може бити срећан сам. Бајрам траје три дана, а трећег дана се упражњавају углавном исти обичаји као и другог дана. Описани општи начини прослављања Бајрама важе за период пре и током социјализма, али се ни данас нису знатније променили.

Подаци с терена потврђују општу слику прославе Бајрама и употпуњују је детаљима везаним за прославу овог празника. Наиме, када се говори о периоду до деведесетих година, било је важно, како каже један наш саговорник, „да се прије Бајрама свака кућа и двориште очисте, беспријекорно среде и уљепшају“ (С). Дакле, задатак жена био је, поред спремања куће и окућнице, и тај да спреме традиционална јела и колаче. Након јутарње молитве, тзв. бајрам-намаза, према исказу нашег саговорника, „мушкарци обилазе мезарја (гробове) својих родитеља и умрлих рођака“ (С). Такође, углавном мушкарци, носе и милостињу. Богата бајрамска трпеза била је и остала одлика прослављања Бајрама и завршетка поста, о чему сведочи и следећи исказ:

„У бајрамском јутру спрема се мало богатији доручак који се сервира у једном свечаном амбијенту (нов столњак, есцајг, сервис за ручавање и наравно цвијеће на столу). Ручак се обавља у кругу уже породице и тада могу доћи само они који су позвани“ (С).

Поред разлике у празничним пословима, мушкарци и жене разликују се и у одевању, тако што се „за разлику од мушкараца, који су од раног јутра свечано одјевени, жене (...) пресвлаче у бајрамску одјећу тек после ручка и обављених кућних послова“ (С). Још један податак с терена сведочи да су до деведесетих година „старији мушкарци за Бајрам, поред свечаног одијела, на главу стављали нов фес, а жене одјевале нови кат димија са блузом и на глави имале шамију са ојицама“ (С). Свакако, било је уобичајено да се носи нова и свечана одећа, јер је најважније било да се испоштује верско правило по ком „одећа треба бити нова и чиста“ (С). Још један бајрамски обичај везан је за децу, која су, према исказу саговорника, „одмах после ручка излазила на улицу у новим одијелима и омјеравали једни друге ко је боље одјевен“ (С). Деца је требало да буду „весници среће. За вријеме Бајрама ори се њихова пјесма ‘Од Бајрама до Бајрама’ и тако прикупљају бомбоне“ (С). Уз овај

³⁵ Gostovanje reisa Srbije u emisiji *Jutro sa Jovanom i Srdanom*, <https://www.prva.rs/web-tv/emisija/jutro/83514/jutro-sa-jovanom-i-srdanom-04062019/302607/4-deo>; приступљено 26. 11. 2020.

обичај се некада деци давао и ситан новац, тзв. „бајрамлук“ или „бајрам банка“. Деца су ту, како саопштава један саговорник: „да прискоче у помоћ ако нешто треба, а главни задатак им је да још више уљепшају празничну атмосферу“ (С). Није ретко било ни да су „тзв. 'Черкези' – Роми, пропраћени буљуком дјеце, ишли од једне до друге муслиманске куће и, свирајући на виолини и ударајући у гоч, домаћинима честитали Бајрам, за шта су добијали ситан новац“ (С).

Као што смо већ помињали, период социјализма у СФР Југославији био је обележен „забраном“ упражњавања верских обреда са идејом опште атеизације, започете од стране комунистичких власти. Након Другог светског рата, ова идеја се све више шири и захвата све слојеве друштва. С овим у вези је последња јавна прослава Бајрама 1945. године, која је имала и хуманитарни карактер, тј. била је одржана акција прикупљања „добровољних прилога за оправак Дома културе у Новом Пазару“ (Atlagić 2000, 265). Ову акцију организовале су жене Новог Пазара, а за неколико дана су „омладинке сакупиле 9.000 динара“ (Atlagić 2000, 265). Видимо да је прослава Бајрама имала добротворни карактер, који је иначе у суштини овог празника, али су занимљива и два детаља која се уочавају, а који су тековина социјализма: акцију су организовале жене – омладинке које су се већ првих година након рата организовале у Антифашистички фронт жена (АФЖ), а прикупљени прилог дат је за обнову Дома културе. Дакле, из овог примера се јасно читује покушај постепеног одстрањивања основне функције верског празника већ у првој години након рата и његовог преобличавања у манифестацију са елементима социјалистичке идеологије. И наши теренски подаци потврђују одређене врсте забране исповедања вере, иако то у законима није било експлицитно наглашено, а посебно када су у питању манифестације јавног карактера:

„Јавне прославе за националне празнике биле су прећутно забрањене (посебно за чланове КП). Такви случајеви су имали за последицу искључења из чланства КП,³⁶ пословним деградираним и многим другим казнама које су имале тешке последице. Чак је било случајева за вријеме рамазанског поста, у основним школама, ђацима присилно прекидали пост“ (С).

Ипак, мора се напоменути да у породицама „у којима није имало чланова КП или личности јавног живота није било никаквих проблема да се у кућама бајрамски празници прослављају на било који начин. Јавне прославе се нису одржавале за празнике ни једне националности“ (С). Празници су се, дакле, ипак несметано обележавали у кругу породице и сопственог дома, али знатно скромније, што због страха што због економског стања, поготово по селима: „Обележавали смо, али пуно скромније, све у некој нормали у односу на садашње време, када је све помпезно“ (С).

³⁶ Скраћеница КП представља Комунистичку партију.

Курбан-бајрам

Други велики празник – Курбан-бајрам³⁷ – не разликује се много по својој суштини од Рамазанског бајрама и прославља се на готово идентичан начин. Према подацима са терена, оно што их међусобно разликује јесте већа пажња која се придаје „жртви“, као и термин празновања и само значење празника. Курбан-бајрам се слави у другом делу године, термин је такође „клизни“, а сам празник траје четири дана.³⁸ Овај празник се прославља као знак подсећања на љубав и оданост према Алаху, а повезује се са Ибрахимовом жртвом (тј. са жртвовањем сопственог детета) коју је он био спреман да поднесе за вољу и љубав Алахову. С тим у вези, за време Курбан-бајрама требало би да сваки муслиман који је у могућности закоље неку домаћу животињу (овна, овцу и др.) – *курбан*.³⁹ Велика пажња поклањала се, а и данас се поклања, одабиру курбана – то мора бити здраво и одрасло „бравче: овца, ован, коза или јарац, а и говече које може служити као Курбан за једну па до седам особа, под условом да се сви одлуче за тај Курбан. Курбан се коље првог дана Бајрама, и то после бајрам-намаза, а може се у неком случају то учинити и другог, па и трећег дана Бајрама, све до икиндије“ (трећа од пет дневних молитви, намаза).⁴⁰ Месо које се спреми као курбан дели се на три дела. Уколико је породица велика, читав курбан се може задржати за њу, док се у супротном један део даје сиротињи као *садака* (када се за умрле коље уочи Бајрама), други део пријатељима као *хедија* (’поклон’), а трећи се део оставља за породицу.⁴¹ Као и када је у питању Рамазански бајрам, и ови општи описи односе се и на прошлост и на садашњост, јер основни елементи начина прослављања ових празника представљају константу.

Прослава верских празника у периоду од 80-их година XX века до данас

Криза у југословенском друштву, осамдесетих година XX века, пре свега економске природе, поред осталог, условила је и раскид с претходним традицијама и постепено гашење сећања на дотадашње социјалистичке идеале, па с њима и на државне празнике. Према теренским подацима и архивским изворима који се односе на територију Новог Пазара, постепено се у друштвени живот враћају или, боље је рећи, излазе из некадашње маргинализације традиционални народни и верски празници. С верским

³⁷ Курбан-бајрам је и дан обављања хаџа у Меки и обилазак Посланиковог мезара у Медини. Како сазнајемо из извора, овај празник назива се и Хаџи Бајрам, али овај термин у пракси Новопазараџи скоро и не користе.

³⁸ Временски размак између два Бајрама је два месеца и десет дана.

³⁹ Курбану су посвећени тематски зборници *Курбан на Балкану* (в. Sikimić & Hristov 2007) и *Крвна жртва – трансформације једног ритуала* (в. Sikimić 2008).

⁴⁰ *Muslimanski bilten* 2 (25.10.79).

⁴¹ Више о значењу и општим начинима прослављања Курбан-бајрама код свих Бошњака са бакланских простора видети у: *Muslimanski bilten* 2 (25.10.79).

празницима, ипак, ситуација је и даље била унеколико сложенија. Наиме, са слабљењем утицаја и контроле Партије слабе и стеге које су се тилале верског живота, па тако и прослављања ових празника. Ипак, на јавно празновање или јавно иступање везано за ову врсту празника и даље, са позиције партије, није било гледано благонаклоно (уп. Malešević 2006, 99–121; Ivanović-Barišić 2006, 123–134).

На покушаје непрестане контроле верских заједница од стране представника социјалистичке власти на територији Новог Пазара, чији је утицај све више слабио, указују два чланка у новопазарском листу *Братство* из 1984. године. Занимљив је цитат у коме се очитује „забринутост“ владајућих структура (на локалном нивоу), која је посебно усмерена на Исламску заједницу, јер су њени верници многобројнији, а и зато што бројна деца одлазе у верске школе при џамијама:

„Друштвено-политичке организације у општини Нови Пазар посебну пажњу (забринутост) обраћају активностима Исламске верске заједнице на организовању верске поуке за младе. Такве поуке се организују у 11 џамија у граду и две на селу, са око 300 обухваћене деце. За време рамазана тај број се повећава јер се верске поуке организују и по мектебима и приватним кућама на селу“.⁴²

Како је Социјалистички савез на локалном нивоу схватио да све више губи утицај, али и контролу над верницима, будући да није спречио сакупљање новца на појединим местима и обнову делова џамија, дат је следећи предлог:

„С тим у вези је неопходно изнаћи одговарајуће форме друштвено-политичке активности у којима ће удружења верника деловати као чланови Социјалистичког савеза и извршавају задатке програма ОК ССРН, да општинске организације ССРН и ССО правовремено,⁴³ организовано и ефикасно предузимају одговарајуће акције којима би се сузбијали узроци верских заједница и удружења које су у супротности са законским регулативама (у смислу злоупотребе вере и др. што је представљено у Уставу). Такође, неопходна је већа и непрестана активност удружења друштава младих, Савеза пионира и Савеза социјалистичке омладине у васпитно-образовном и идејном раду са младима“.⁴⁴

Наиме, верске слободе су сада биле јавно прокламоване, али и даље нису имале потпуну слободу, јер су биле под будном управом Социјалистичког савеза и Партије, што се може закључити на основу већ

⁴² „Положај и активности верских заједница (II)“, *Братство*, XXIV, 682 (13.07.1984).

⁴³ ОК ССРН – Општински комитет/конференција Социјалистичког савеза радног народа и ССО – Савез социјалистичке омладине.

⁴⁴ „Положај и активност верских заједница (II)“, *Братство*, XXIV, 682 (13.07.1984).

поменутих текстова, али и чињенице да је ово први пут да се у листу *Братство* уопште говори о верским заједницама, верницима итд.

Деведесете године XX века доносе и промену државне заједнице, односа међу југословенским народима и ратне сукобе, као и све јаче буђење националних струја, како на државним нивоима, тако и на локалном нивоу. Уз све речено, становници новопазарског краја се, тражећи помоћ и спас у тешкој социјално-економској ситуацији у којој су се нашли, окрећу све више својој вери. То потврђује и један од сегмената те ревитализације религије, нпр. „ревитализација исламског одијевања“ (Ђurović 2015, 825), у смислу појаве све већег броја девојака са хиџабима.⁴⁵ Ипак, све протекле године донеле су постепено нестајање одређених обичаја, као и замирање верске традиције, којој је требало времена да се ревитализује (смањене посете верским објектима, упражњавање верске праксе и сл.). Овакав „развој“ верске праксе, поготово када је у питању начин прославе верских празника Бошњака у новопазарском крају, потврђују и наши саговорници:

„Све до недавно, у бајрамским свечаностима је било много разлика. Данас, људи све више настоје да врате старо вријеме и да старе обичаје оживе, тако да данас у прослави бајрамских празника готова да нема неких битнијих разлика“ (С).

Треба напоменути да се закључак ове констатације односи на опште карактеристике прославе Бајрама у градској средини, јер су се одређени елементи обичајне верске праксе свакако изменили у односу на пређашњи период. У даљем тексту ће детаљније бити наведене и анализиране те промене.

Највећи број саговорника рекао нам је да и даље прославља бајрамске празнике и пости рамазански пост. Неки испитаници, углавном они млађе старосне доби – око двадесет година, као и они који су завршили верске школе, данас поред Бајрама и рамазана празнују и „ноћи Лејлетул-Бедр Нова хиџретска година“ (С).

Мушкарцима се обавезе током бајрамских празника нису нарочито промениле, те тако наш једини мушки саговорник наводи следеће:

„Прославу започињем обављањем бајрамског намаза у џамији. Потом на мезарју проучим дову за душе умрлих. Бајрамске празнике прослављам у кругу породице – традиционално уз бајрамску трпезу, а потом следи обилазак родбине и пријатеља, уз даривање, дијељење милостиње“ (С).

И женама су обавезе остале исте, с тим што им се придодало спремање бројних јела⁴⁶ и напитака (нпр. цеђени сокови), односно – припрема

⁴⁵ Више о овоме видети у: Ђurović 2015, 821–838.

⁴⁶ Према једном од казивања, за ручак се спрема чорба, затим пуњене паприке са месом, сарма у купусу или виновој лози (тзв. јапрак), црни лук пуњен месом и пиринчем (тзв. соган долма), биријан са кокошијим или са телећим месом са коском, ђувеч, ђуфте, јахнија

разноврснијих јела и напитака него раније. Поред ових трпеза, и за време рамазана, када је дозвољено јести, као и за време Бајрама, оброци се често организују у ресторанима, с мањим или већим бројем гостију. Овим се долази и до значајне промене у смислу измештања обичајне праксе из приватног у јавни простор. Као један од учесника ифтара у ресторану, аутор овога текста долази до закључка да се суштина ифтара – као обредног obroка коме претходи кратка молитва и који се започиње у тачно одређено време – није променила, изузев што је премештен у јавну сферу. Ова пракса је почела да се практикује, оквирно, почетком двадесет првог века, а највероватније је била подстакнута постепеним изласком из економске кризе, тј. већом економском моћи појединца, али и општдруштвеним променама, које су подразумевале већу доступност информација и све већи утицај трендова потрошачког друштва, чији је стални пратилац постала потреба за такмичењем у величини иметка. Конзумеризам, настао, између осталог, услед потребе за остављањем утиска на социјалну средину у којој се живи, огледа се, пре свега, у прославама бајрамских празника у ресторанима, где се колективно окупљају сви чланови породице и ближих сродника и резервишу се столови неколико дана унапред, што доводи до губљења једног од важних елемената обичајне праксе прослављања ових празника, а то је посета родбине и пријатеља у оквиру домова.

Поред претходно поменутог, такмичење у смислу потрошачког начина понашања огледа се и у још једном елементу празничних прослава, оном који је и данас задржан, али и трансформисан, а то је одевање – у складу с могућностима. Поједине жене, углавном старије, како су саговорници истакли, задржале су обичај ношења традиционалне одеће: „С обзиром да имам 58 година, водим рачуна да облачим традиционалну одећу – димије, тумажлије, јелеке, шамије итд.“ (С). Људи средњих година се, и то посебно они млађи, ипак воде модернијим кодексима у облачењу: „Данас се фесови не носе, изузев имама (свјештених лица), а жене се одјевају у дуге свечане хаљине“ (С). Потврду наведених промена налазимо и у следећој изјави саговорника:

„Променило се доста тога, данас су Рамазаном пуне трпезе, облачи се скупопцена одећа, масовно и јавно народ слави на трговима, уз концерте Илахија, организују се јавни ифатри... Ипак, суштина је остала иста – срећа, мир и развијање осећаја захвалности за благодети у којима живимо“ (С).

Иако смо рекли да ћемо се у раду бавити превасходно прослављањем у оквирима приватне праксе, није могуће не истаћи и одржавање јавних

преко које се стави печено месо прекривено трбушном марамицом, пита, мантије и кисело млеко и др. Поред ових јела спремају се и бројна слатка јела, као што су „сул пита, заливена реванија или кадаиф. Бајрамски ручак се завршава са сутлијашем (у млијеку кухан пиринач) или пељте (бобичасто воће боровница, малина, купина укухано са шећером и нишестом). После ручка, придошлим гостима, послужује се: баклава, 'убијени' или 'сукани' дудови (хурмашице), суха или заливена реванија, кадаиф, назли фате, ружице, хамајлице, татлија, сутлијаш, пељте, хошаф (компот од куханог воћа)“ (С).

верских прослава/манifestација у Новом Пазару, што представља још једну новину у односу на период социјализма. Деведесетих година прошлог века почели су се обележавати бајрамски празници и почетак рамазана пригодним свечаностима, али у оквиру џамија, а организатор је била Исламска заједница. Јавне манифестације које посети велики број припадника исламске заједнице или грађана Новог Пазара за верске празнике почињу учесталије да се организују тек са знатнијим функционисањем Бошњачког националног вијећа и његовом сарадњом с Културним центром „Нови Пазар“, почев од 2006. године. У овим прославама учествују познатији појединци из Новог Пазара и околине, али и хорови, културно-уметничка друштва и чланови појединих удружења и организација. Појединачне манифестације углавном немају континуитет, и то из различитих разлога (финансијских, политичких, организационих и сл.), али се свакако бајрамске и рамазанске манифестације одржавају сваке године, само у другачијем облику, у другом простору и с бројним различитим организаторима.⁴⁷ Најразвијеније и с највише одјека манифестације јесу следеће: рамазански концерт, на коме се афирмишу илахије и касиде, затим рамазански програм (тј. *рамазанска сијела*), који је имао за циљ да се разговара/полемише о исламској етици и традицији Бошњака/муслимана у Санџаку и шире,⁴⁸ Курбан-бајрамски концерт, на коме се афирмише севдалинка,⁴⁹ као и Свечаност Мевлуда, с великом манифестацијом „Свјетлост уммета“. Манифестација под називом „Свјетлост уммета“ била је једна од првих ове врсте у Новом Пазару и одржана је 2008. године, на дан рођења посланика Мухамеда. Наиме, ова манифестација представља новију форму прославе верског празника, чије се обележавање измешта у јавни простор, омасовљава, добија и културно-забавни карактер у најширем смислу, јер се у Хали спортова изводе верске песме, тј. учења са великим вокално-инструменталним саставом. У изведби Градског хора и ансамбла Ашик Јунуза изведено је двадесет илахија и касида, а организатори су били Ријасет Исламске заједнице Србије, Дом културе „Ослобођење“, уз подршку Бошњачког националног вијећа. Ова манифестација покушала је да оживи мевлудске свечаности, које су временом маргинализоване како се „писменост повећавала код нашег народа, те се и на наш језик почела преводити исламска литература са арапског, која је отворила пут ка многим тајнама вјере“ (Ziljkić 2008a, 23). Неки други програми реализовани су у сарадњи са Исламском заједницом и Националним савјетом бошњачке националне мањине у Србији; наиме, са све већим отварањем Исламске

⁴⁷ Организаторе, као и простор у коме ће се одржати манифестација, одређују финансијери (Министарство културе Републике Србије, локална самоуправа и др.), а затим и оне институције или удружења која конкуришу за пројекте у вези са одржавањем одређене манифестације.

⁴⁸ Једно од рамазанских сијела под називом „Рамазаном моја чаршија мирише“ одржано је 2011. године у Башти Културног центра Нови Пазар. Тема ове манифестације била је „Љепоте разумна инсана“, а учесници су изводили илахије уз хор „Булистан“ и коментарисали на дату тему, као и на теме материјалног у исламу и положаја муслимана и шеријатског права у секуларној држави.

⁴⁹ Више о овоме видети у: Aksić 2016.

заједнице, јављају се и нови програми које она организује на сцени Културног центра „Нови Пазар“, као што су вечери илахија и касида, учење Курана и др. Поред Исламске заједнице, своје активности у овоме смислу спроводи и организација „Светионик“, чија је најзначајнија манифестација „Посланик у мом срцу“, која се годинама успешно организује, те је и потиснула поменути манифестацију „Свјетлост умета“.⁵⁰ Током године постоје и бројне друге манифестације у Новом Пазару, чији су организатори различити. Наши саговорници углавном су се изјаснили да нису чести посетиоци оваквих јавних манифестација, које имају и културни, као и друштвено-образовни карактер, али има и оних који прате ове манифестације преко медија: „Више сам гледалац испред малих екрана, јер таквих ‘весела’ има доста у државама гдје живи наш народ, па се организују теферичи за народ из дијаспоре“ (С).

Поред ових манифестација, има и оних које се организују на отвореним просторима, где се може окупити већи број људи, дакле – које су још масовније, а којима могу присуствовати и суграђани друге вероисповести. Карактер ових манифестација није само строго верски, већ се посредством њих промовише целокупна култура и традиција Бошњака. Манифестација „Бајрамска софра“, први пут је одржана у Новом Пазару 2018. године, а њен организатор је Градска управа Новог Пазара. Сви угоститељски објекти одазивају се на позив и доносе послужење које се може дегустирати у пешачкој зони.⁵¹ Још једна манифестација је и Рамазански турнир у малом фудбалу, који је изузетно популаран код мушког дела становништва.⁵²

Дакле, на основу тема које се обрађују на овим манифестацијама (моралне поуке, идентитетска питања, историјска питања и др.), као и начина на које се оне представљају (разговори публике с интелектуалцима на одређене теме, размене мишљења), приметно је да овакве манифестације не служе само у строго верске сврхе, односно да нису искључиво молитвеног карактера, већ су неке имале и имају и општедруштвени, тј. морални и образовни карактер. Друге, пак, имају донекле и промотивни и забавни карактер, што се очитује у начину и садржају њихове организације (такмичење у малом фудбалу, промоција традиционалних јела Новог Пазара у центру града и др.), а с циљем привлачења већег броја људи – што становника Новог Пазара, што туриста. Ипак, оно најзначајније што треба истаћи јесте да се суштина куранских закона провлачи кроз све јавне верске манифестације, те тако оне никако не губе свој верски карактер, иако је у неким он мање видљив, тамо где преовлађују промотивни, забавни и образовни карактер

⁵⁰ Више о манифестацији Посланик у мом срцу видети на веб страници: <http://www.svetionik.rs/>.

⁵¹ Више о манифестацији Бајрамска софра видети на Фејсбук страници Grad Novi Pazar <https://www.facebook.com/GUNoviPazar/>; приступљено 26.11.2020.

⁵² Више о рамазанском турниру у малом фудбалу видети на Фејсбук страници Sportski savez Novi Pazar <https://www.facebook.com/sportskisavez.novipazar/>; приступљено 26.11.2020.

дешавања. Дакле, када су у питању ове манифестације, оне се никако не могу повезати нити поредити с приватним/колективним начинима прослављања верских празника, а као што је истакнуто, наши саговорници веома ретко и посећују овакве манифестације, док се неки чак и противе њиховом организовању.

Закључне напомене

Практиковање вере имало је, а и данас има, за Бошњаке у новопазарском крају значајно место у свакодневном животу. Градско становништво старало се да и у политички и економски тешким временима одржи верску праксу на нивоу породице, тј. у приватном окружењу. Ипак, ни промене, као ни разлике у прослављању празника у различитим историјским и политичким временима, не утичу знатно на суштину верских празника, која се састоји у љубави, пожртвовању, добротинству и скромности (овај сегмент је понајвише измењен), када је у питању приватна сфера прослављања. Све ове суштинске вредности огледају се и у институцији породице, која представља језгро празновања, а затим и у значајним састајањима и дружењима с родбином и пријатељима. Породица у којој су у ранијем времену преовладавали патријархални односи, у току прослављања празника имала је јасно подељене улоге жена, мушкараца и деце, па иако се ови односи у данашњим временима мењају, услед промена у друштву, шире посматрано (економија, образовање итд.), када је у питању верска пракса они остају готово непромењени, како су показала наша истраживања.

Неке од најзначајнијих новина данас јесу оне које су резултат друштвено-економских промена на глобалном нивоу, а чија је једна од последица – раст потрошачког друштва. Овакве промене са глобалног нивоа преносе се и на локални (конкретно, Нови Пазар), а у оквиру прослављања празника, промене се очитују на плану обимније трпезе, скупље гардеробе, која често није у вези с верском и народном праксом, затим организовања прослава у ресторанима (ове прославе веома често организују имућнији људи и гастарбајтери). Поред овога, значајну улогу у окупљању великог броја људи, иако тај циљ није достигнут на свим манифестацијама, имају и јавне манифестације које се одржавају поводом верских празника, а које добијају и забавни, културни, образовни, па и туристички и економски карактер.

Будућа истраживања би требало, између осталог, усмерити и тако да се оцртају могуће специфичности у начину обележавања верских празника код бошњачког становништва новопазарске области, у односу на прослављање верских празника у другим областима са знатнијим бројем становништва муслиманске вероисповести. Такође, било би значајно урадити и компаративно истраживање и анализу прославе верских празника код Бошњака и Срба на територији новопазарске општине и представити заједничке елементе у празновању верских празника, а под утицајем друштвено-политичких околности.

Прилози

Слика 1. Плакат манифестације Рамазанско сијело „Рамазаном моја чаршија мирише“

Слика 2. Позив на прославу Рамазанског бајрама из *Муслиманског билтена*, 1979, број 1.

Извори

AJ, Arhiv Jugoslavije, Fond 318 – Savezni sekretarijat za obrazovanje i kulturu, 1954–1967.

Bratstvo, nedeljni list (1945–1991), Novi Pazar.

Grad Novi Pazar. Fejsbuk stranica: <https://www.facebook.com/GUNoviPazar/> (pristupljeno 26.11.2020)

Muslimanski bilten. 1979. Izdaje i štampa muslimanska bratska zajednica za Viktoriju.

Sportski savez „Novi Pazar“. Fejsbuk stranica: <https://www.facebook.com/sportskisavez.novipazar/> (pristupljeno 26.11.2020)

Svetionik, Udruženje za obrazovanje mladih i veb-portal: <http://www.svetionik.rs/> (pristupljeno 20.04.2020)

TV „Prva“. *Jutro sa Jovanom i Srdanom*; <https://www.prva.rs/web-tv/emisija/jutro/83514/jutro-sa-jovanom-i-srdjanom-04062019/302607/4-deo> (pristupljeno 26.11.2020)

Ustav iz 1946. godine
file:///C:/Users/Nina/Downloads/aj_10_02_10_txt_ustav1946.pdf
(pristupljeno 27.07.2020)

Ustav iz 1963. godine: <http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/Ustav-SFRJ-iz-1963.pdf> (pristupljeno 27.07.2020)

Ustav iz 1974. godine:
[https://hr.wikisource.org/wiki/Ustav_Socijalisti%C4%8Dke_Federativne_Republike_Jugoslavije_\(1974.\)#Glava_III_SLOBODE,_PR%D0%90V%D0%90_I_DU%C5%BDNOSTI_%C4%8COVJEK%D0%90_I_GR%D0%90%C4%90%D0%90NIN%D0%90](https://hr.wikisource.org/wiki/Ustav_Socijalisti%C4%8Dke_Federativne_Republike_Jugoslavije_(1974.)#Glava_III_SLOBODE,_PR%D0%90V%D0%90_I_DU%C5%BDNOSTI_%C4%8COVJEK%D0%90_I_GR%D0%90%C4%90%D0%90NIN%D0%90) (pristupljeno 27.07.2020)

Литература

Aksić, Nina. 2016. „Institucije kulture i kulturne manifestacije u Novom Pazaru u drugoj polovini XX i početkom XXI veka“. *Etnološko-antropološke sveske* 27 (16): 33–48.

Aksić, Nina. 2017. „Istraživanja Novog Pazara i okoline – nekadašnji i savremeni izazovi“. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* LXVI (1): 228–234.

Aksić, Nina. 2019. „Pismenost i obrazovanje žena u Novom Pazaru od 1945. do 1991. godine“. U *Alhamijado književnost i okrugli sto Svečanost mevluda*, prir. Hasna Ziljkić, 57–61. Novi Pazar: Kulturni centar Novi Pazar.

Atlagić, Marko. 2000. „AFŽ novopazarskog okruga u obnovi i izgradnji od 1945. do 1950“. *Novopazarski zbornik* 24: 263–283.

Baćićanin, Fuad. 2013. „Ahamijado književnost opšti pogled“. *Philologia mediana* 5: 253–266.

Dimić, Ljubodrag. 1997. *Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji 1918–1941. Drugi deo, Škola i crkva*. Beograd: Stubovi kulture.

Đurić, Vladimir, Darko Tanasković, Dragan Vukmirović & Petar Lađević. 2014. *Etnokonfesionalni i jezički mozaik Srbije*. Beograd: Republički zavod za statistiku.

Đurović, Miloš. 2015. „Hidžab kao fenomen konstruisanja i osporavanja identiteta: primjer savremenog Novog Pazara“. *Etnoantropološki problemi* 10 (4): 821–838.

Džudžević, Esad (za izdavača). 2012. *Bošnjački identitet*. Tutin: Centar za bošnjačke studije.

- Gavrilović, Ljiljana. 2013. *Pazarsko-sjенички kvartet*. Novi Pazar: Muzej „Ras“ Novi Pazar.
- Hadžić, Rifo Rika. 2015. „Stari narodni običaji rožajskih muslimanskih porodica u toku hrišćanskih vjerskih praznika“. *Novopazarski zbornik* 38: 185–194.
- Huković, Muhamed. 1986. *Alhamijado književnost i njeni stvaraoci*. Sarajevo: Svjetlost.
- Huković, Muhamed. 1996. „Napori za uvođenje narodnog jezika u početne vjerske škole muslimana“. *Anal. GHB biblioteke* 10 (17–18): 241–251.
- Huković, Muhamed, prir. 1997. *Zbornik alhamijado književnosti*. Sarajevo: Preporod.
- Ivanović-Barišić, Milina. 2006. „Tradicionalna religijska praksa u svetlu revitalizacije pravoslavlja devedesetih godina 20. veka“. U *Svakodnevna kultura u postsocijalističkom period u Srbiji i Bugarskoj – Balkanska transformacija i evropska integracija*, ur. Zorica Divac, 123–134, Zbornik 22. Beograd: Etnografski institut SANU.
- Ivanović-Barišić, Milina. 2008. „Vreme praznika“. U *Slike kulture nekad i sad. 60 godina Etnografskog instituta SANU*, ur. Zorica Divac, 257–268, Zbornik 24. Beograd: Etnografski institut SANU.
- Malešević, Miroslava. 2006. „Pravoslavlje kao srž ‘nacionalnog bića’ postkomunističke Srbije“. U *Svakodnevna kultura u postsocijalističkom period u Srbiji i Bugarskoj – Balkanska transformacija i evropska integracija*, ur. Zorica Divac, 99–121, Zbornik 22. Beograd: Etnografski institut SANU.
- Muhić, Ferid. 2010. „Svjedočanstvo vremena“. *Bošnjačka riječ* V (17–18): 6–8.
- Radić, Radmila. 2002a. *Država i verske zajednice 1945–1970. Prvi deo: 1945–1953*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.
- Radić, Radmila. 2002b. *Država i verske zajednice 1945–1970. Drugi deo: 1954–1970*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.
- Rihtman-Auguštin, Dunja. 1990a. „Metamorfoza socijalističkih praznika“. *Narodna umjetnost* 27: 21–32.
- Rihtman-Auguštin, Dunja. 1990b. „O dekristijanizaciji narodne kulture“. *Etnološka tribina* 13: 7–14.
- Salković, Avdija. 2017. „Učajluci u islamskoj tradiciji i kulturi Bošnjaka novopazarskog Sandžaka“. *Novopazarski zbornik* 40: 129–141.
- Selimović, Salih. 2002. „Hrišćanske tradicije kod muslimana na sjениčko-peštorskoj visoravni“. *Novopazarski zbornik* 26: 135–147.
- Sikimić, Biljana & Petko Hristov, eds. 2007. *Kurban in the Balkans*. Belgrade: Institute for Balkan Studies SASA.

- Sikimić, Biljana, ur. 2008. *Krvna žrtva – transformacije jednog rituala*. Beograd: Balkanološki institut SANU.
- Šemsović, Sead. 2019. „Alhamijado tekijska ilahija u bošnjačkoj tradiciji“. U *Alhamijado književnost i okrugli sto Svečanost mevluda*, prir. Hasna Ziljkić: 12–13. Novi Pazar: Kulturni centar Novi Pazar.
- Ziljkić, Hasna. 2008a. „Veče ilahija i kasida u Novom Pazaru 'Svjetlost ummeta'. Tradicija obilježavanja 12. Rebiu-l-evvela se nastavlja“. *Bošnjačka riječ* III (9): 22–24.
- Ziljkić, Hasna. 2008b. „Mevlud u tradiciji Bošnjaka“. *Bošnjačka riječ* III (9): 27–30.
- Ziljkić, Hasna. 2019. „Mehmed Džemaludin Čaušević – kao reformator“. U *Alhamijado književnost i okrugli sto Svečanost mevluda*, prir. Hasna Ziljkić, 62–65. Novi Pazar: Kulturni centar Novi Pazar.

Примљено / Received: 29. 04. 2020.

Прихваћено / Accepted: 19. 11. 2020.